

שאלות ותשובות לסיכום ולחזרה

פרק שישי; דף לה

סג. א. כיצד מברכים על פירות האילן ועל פירות הארץ?
ב. מהו מקור חיוב ברכות המזון, לפני האכילה ולאחריה?

א. שנינו, על פירות האילן אומר 'בורא פרי העץ' חוץ מן היין שעליו הוא אומר 'בורא פרי הגפן'. ופרשו בגמרא שלכך יחדו לו ברכה לעצמו – משום חשיבותו, על שהוא סועד ומשמת. בירושלמי אמרו שמברכים על היין 'הבורא (לא 'בורא') פרי הגפן' כשם שאומרים 'המוציא לחם' (ע' להלן לח מחלוקת תנאים). אבל לא נהגו כן, כי רק בפת אומרים כן כדי שלא תיבלע האות מ' בתיבה שלפניה, 'העולם' (עפ"י ראשונים להלן לח).
דין יין חי – להלן נ:

על פירות הארץ אומר 'בורא פרי האדמה' חוץ מן הפת שאומר עליה 'המוציא לחם מן הארץ', מפני שהיא סועדת.

בכלל פירות הארץ, הכוסס את החטה (לו). ושאר דגנים (עפ"י רמב"ם ברכות ג,ב). יש אומרים אפילו חיים (ערא"ש שם; או"ח רח,ד. ונראה שזהו רק במקום שהדרך לאכלן כן – עפ"י חיי אדם, מובא בבאה"ל רה ד"ה שטובים). וי"א דוקא מבושלים אבל חיים מברך 'שהכל' (עפ"י מאירי לו).
בהגדרת פרי עץ ופרי אדמה – ע"ע להלן מ.

הירקות (הם מיני עלים או קלחים הנאכלים) – נכללים בפרי הארץ ומברך עליהם 'בורא פרי האדמה'. רבי יהודה אומר: 'בורא מיני דשאים'. ואין הלכה כרבי יהודה (רב חיינא בר פפא, להלן מ).

על מיני שרשים כגון צנון ובצל, נראה שמברך 'בורא פרי האדמה' גם לרבי יהודה (חדושי הנצי"ב; אגרות משה או"ח ס). ועל מיני קטניות – הנצי"ב כתב שמברך 'בורא פרי האדמה' אף לרבי יהודה. וצ"ב, שבגמרא להלן (לו). מבואר שעל חטה מברכים לרבי יהודה 'בורא מיני זרעים'. ולכאורה נראה הוא הדין לקטניות. וכן אמרו בתוספתא (פ"ה) שלר"י על הזרעים אומר 'בורא מיני זרעים'. ויש להעיר מדברי תר"י שפירש במשנה 'על פירות הארץ אומר פרי האדמה' – קטניות, ומשמע מלשון המשנה שרבי יהודה לא נחלק על כך.

ב. הברכות לפני האכילה, למסקנת הגמרא מקורן בסברה; אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה. ולהלן (מה): מצינו לימודים נוספים לברכת הנהנין: 'כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב לא כל שכן?!' (וכתבו התוס' שאין זה 'קל וחומר' ממש. פירוש, שהיא סברה רק לתקן חיוב שהרי ממדת ד"א שצריך לברך מיד שבא ליהנות. וע"ע משך חכמה עקב ח"י); ... וברכת על הארץ הטבה אשר נתן לך – משנתן לך (רבי); וברך את לחמך – ברך עם לחמך (רבי יצחק); ... כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקראים (רבי נתן).

חיוב זה אינו דאורייתא אלא מתקנת חכמים (כן הוכיחו התוס' כאן ובכ"מ, וכן מבואר ברמב"ם ריש הל' ברכות. וכ"כ בשטמ"ק להלן מה: שאתן הדרשות אינן אלא אסמכתא. וכבר השיגו על דברי הפני-יהושע כאן שכתב שהיא סברה דאורייתא. ואולם הרשב"א שם כתב שאותם חכמים שדרשו מקראי סוברים שהוא חיוב דאורייתא אלא שלהלכה אין אנו נוקטים כמותם).

ואמרו: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל; ... כאילו נהנה מקדשי שמים (לה' הארץ ומלואה); כאילו גזל להקב"ה וכנסת ישראל (גזל אביו ואמו...).

ואין שיעור לחיוב ברכה שלפניה אלא כל טעימה שיש בה בליעה כשלהי טעונה ברכה, שאי

אפשר שלא יהנה קצת במה שבולע ואסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה (עפ"י ראשונים; או"ח ר"ס רי). הלכך הלועס גומי לעיסה ('מסטיק') שיש בו טעם – מברך עליו, שהרי הוא נהנה מן הטעם בלעיסתו (שו"ת אור לציון ח"ב יד, ח).
הראב"ד (להלן) כתב שפת פחות מכזית מברכים לפניו 'מזונות'. ואילו הרשב"א ועוד ראשונים חולקים.

ברכה שלאחר המזון על הפת – מן התורה, ואכלת ושבעת וברכת.
יש אומרים שאין שיעור קבוע לאכילה לחיוב ברכת המזון מהתורה אלא כל ששבע בפועל מאותה אכילה חייב. וי"א אף בכביצה חייב מהתורה. וי"א אפילו בכזית בלא שביעה (ע' במובא לעיל כ).

יש סוברים עפ"י סוגינתו שגם אחר אכילת כל מין משבעת המינים חייבים לברך מן התורה (ע' רא"ש; תר"י (כה סע"א בדפי הרי"ף); חדושי הרשב"א ובשו"ת ח"ד רצה; טור סוס"י רט; מג"א קעב סק"ג; חזו"א כו, ח) ויש אומרים רק אחר הפת (ערמב"ם ברכות ב ובכס"מ. וע"ע: ערוך השלחן רה, ג; מנחת ברוך ה). ויש להחמיר בספק ולאכול עוד עד שיתחייב בודאי לברך (משנ"ב סק"י מאהרונים. ובחזו"א לד, א) נקט לעיקר שברכת מעין שלש לאו דאורייתא, כסתימת השו"ע.

ומכל מקום אין מברכים שלש ברכות אלא על הפת [ודלא כרבן גמליאל. ע' להלן מד] הואיל ואדם קובע עליה סעודתו, ולא בדבר אחר. ואפילו קבע סעודה על היין [שהוא סועד ומשמח] – לא נתברר אם קביעות היא זו אם לאו, וכעת עכ"פ בטלה דעתו אצל כל אדם.

סד. לא ימוש ספר התורה הזה מפיד, והגית בו יומם ולילה; ואספת דגנך – כיצד יתקיימו שני המקראות?

רשב"י אומר: לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה – דברים ככתבם, אבל בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, לא זכו שתיעשה מלאכה על ידי אחרים ועל זה נאמר ואספת דגנך. רבי ישמעאל אומר: הנהג בהן (בדברי תורה) מדת דרך ארץ. ולא ימוש אינו ככתבו (אלא על ידי שינהג דרך ארץ עם דברי תורה, ע"כ לא ימושו ממנו).
אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן. כר' שמעון בן יוחאי – ולא עלתה בידן. אמר להם רבא לתלמידי החכמים: בבקשה מכם, אל תראו לפני בימי ניסן ותשרי – כדי שלא תיטרדו במזונותיכם כל השנה.

פסק רבא כרבי ישמעאל. וכך קיימא לן (הנצי"ב). ואמנם כן מובא בשלחן ערוך (או"ח קנו) שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, אולם זוהי הוראה לכלל אבל אנשים יחידים יכולים לזכות למדרגה רמה, להיות עסקם בתורה בלבד והקב"ה ימציא להם פרנסתם ודאי. ובפרט אם כבר נמצאו אנשים שרוצים להספיק לו צרכיו כדי שיעסוק בתורה – בודאי לא שייך על כך מה שאמרו 'כל תורה שאין עמה מלאכה...'. (עפ"י באור הלכה שם). וע' באריכות בתשב"ץ קמב'קמח.

וכן חייב אדם ללמד את בנו אומנות (קדושין כט. או"ח שו"ג; מג"א סוס"י קנו). ובדורות האחרונים שהתירו ליטול שכר על לימוד תורה לאחרים, וכן נהגו התר זה מאות בשנים לקבל משרת רבנות בשכר וכד' – הרי בכך שמלמד האב את בנו תורה הוא כמלמדו אומנות, אם לימדו עד כדי שראוי ללמד לאחרים או להיות רב במקום כלשהו ויוכל להתפרנס מכך (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ד סי' לו אותיות יא טו. עע"ש).

דורות הראשונים עשו תורתם קבע ומלאכתם עראי – זו וזו נתקיימה בידם. דורות האחרונים שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי – זו וזו לא נתקיימה בידם.

קמ